

SISKA KATALIN

*egyetemi docens**DE Állam- és Jogtudományi Kar*

Az iszlám kereskedelmi jog főbb elveiről

„A jó cselekedetek erőt adnak önmagunknak, és jó cselekedetekre inspirálnak másokat.” (Platón)

Drága Judit! Megtisztelőnek érzem a lehetőséget, hogy ebben a kötetben köszönhetlek. Nem is tudnám jobban összegezni a Hozzád fűzött érzéseimet, mint a fenti idézet. Egykori hallgatódként, ma már kollégaként egyaránt felnézek Rád. Higgadt pedagógiád, elhivatottságod, szakmaiságod, kortalan eleganciád mindig inspirált és zsinórmértékül szolgált tanári pályám során. Fogadd szeretettel az iszlám kereskedelmi jogi írásomat, talán szolgál érdekességekkel számodra is. Még sok ilyen alkalmat és 'win-win' szituációt kívánok nekünk, és engedj meg, hogy álszerénységtől mentesen Estée Laudert idézzem: „Sosem álmodoztunk a sikerről, megdolgoztunk érte!” Szeretettel üdvözöllek, Siska Katalin.

ABSZTRAKT

Az iszlám kereskedelemre és azok finanszírozására vonatkozó társasági jogi szabályok a kezdetektől fogva elmaradtak és hiányosak voltak az Oszmán birodalomban és a korabeli iszlám államokban. A saría, az iszlám vallásjogi szabályok a mindennapi élet számtalan területét lefedték, a kereskedelmi ügyletekre viszont kevés konkrét rendelkezést tartalmaztak. Írásomban a saría elvi jellegű, kereskedelmi ügyletekre vonatkozó rendelkezéseit elemzem, melyeket analógiával alkalmaztak a konkrét jogesetekre. Munkámban rövid kitérőt szentelek a nem muszlim állampolgárok saría joghoz és bíróságokhoz való viszonyára is.

Kulcsszavak: iszlám kereskedelem ■ Oszmán birodalom ■ saría ■ vallásjogi szabályok

Az iszlám országok árukereskedelme és azok finanszírozása körébe tartozó ügyletekre az iszlám vallásjogi törvények, a saría és a fiqh^[1]

[1] Goldziher, 1981, 44.

szabályai is vonatkoznak, melyek alkalmazását analógiával oldják meg jogalkalmazók. A saríja szabályai elsősorban a muszlimok mindennapi életére terjednek ki, a gazdasági életre vonatkozóan kevés szabályt találhatunk benne.^[2]

Az iszlám vallásjog mégis öt fő szabályt fogalmaz meg a gazdasági tevékenységekre vonatkozóan, melyek nem egyforma súllyal, de kötelező erővel kerülnek alkalmazásra. A legszigorúbb feltétel a kamatszedés tilalma, mind a kereskedelmi ügyletben résztvevő felek, mind az ügylet finanszírozói számára. A Korán tilt minden olyan tevékenységet, amely a pénzből pénzt gyarapít anélkül, hogy e mögött bármilyen tevékenység, jószággyarapodás, javak teremtése lenne, vagy e közösség hasznát szolgálnák. A Korán kifejezetten tiltja az uzorakamatot (arabul: riba).^[3] A Korán 2. szúrájának^[4] 275-276. versei és 3. szúrájának 130. verse hivatkozik az uzorakamat tilalmára. „Aki uzorát habzsolnak, úgy támadnak fel [majdan], mint az, akit a Sátán földre sújtott az érintésével. Ez [lesz a büntetésük] azért, mert azt mondják: az adásvétel ugyanolyan, mint az uzora. Allah azonban megengedte az adásvételt, ám megtiltotta az uzorát. Aki intést kap Urától, és véget vet [annak, ami megtiltatott neki], annak [maradjon meg az], ami [a tiltás előtt] történt. A [végső] döntés felőle Allah [kezeben] van. Aki azonban [a tilalom után] visszatérnek [az uzora habzsolásához], azoknak a tűz lesz az osztályrészük, és benne [égnek] örökké. Megfosztja Allah az áldásától az uzorát [a Feltámadás Napján], ám kamatoztatja majd az alamizsnát. Allah nem szeret egyetlen istentagadót és bűnöst sem.”^[5] „Ti Hívők! Ne habzsoljatok uzorát duplán duplázva! Féltétek Allahot! Talán boldogulni fogtok.”^[6] A ribának két fajtáját különböztetjük meg, az egyoldalú többlet kikötése és a késedelemben, vagy késleltetett teljesítésben megnyilvánuló riba, amikor a felek teljesítése nem egyszerre, nem egy időben történik.^[7] Az uzorakamat szabályai kezdetben inkább megrovó jellegűek voltak, tiltóvá a mekkai kereskedők gyakori visszaélései miatt váltak. A vallásjogi szabály specialitása, hogy a kamatszedés tilalma a muzulmánok egymás közötti ügyleteire vonatkozott, azaz muzulmán szedhetett kamatot „hitetlenekkel” szemben, muszlimmal szemben azonban nem.^[8]

A kereskedelmi szerződések megkötése során használatos másik szigorú elv: az iszlám értékeivel, szabályaival ellentétes ügylet megkötésének tilalma. Ilyennek minősül a fegyverkereskedelem, a pornográfia, a szerencsejáték, az alkohol előállítás és árusítása, a sertésenyésztés és -feldolgozás, ha a szolgáltatás nyújtása muszlim személyek számára történik. Ha az ügylet során egy muszlim nem muszlimok számára a fentiek körébe tartozó szolgáltatást végez, vagy ehhez segít-

[2] A fiqh az iszlám jogfilozófiája, jogtudomány, amely leginkább hasonlít az európai jogfogalomhoz. Funkciója eszközök és módszerek szolgáltatása a hívők viselkedésének megítélésére. Ld. Vogel, 2000, 4-5.

[3] McAuliffe, 2006, 167.

[4] A Korán fejezeteit jelöli a szúra szó.

[5] Idézet a Koránból: 2: 275-276.

[6] Idézet a Koránból: 3: 130.

[7] Jany, 2006, 367.

[8] Razi, 2008, 9-10.

séget nyújt (például külföldiek számára szerencsejáték szolgáltatás nyújtása, vagy annak finanszírozása), az a tiltás alól kivételt képez. A muszlim finanszírozó vagy vállalkozó számára azonban van egy további feltétel, amelynek meg kell felelnie. A szabály értelmében igazolnia kell, hogy az iszlám szabályokkal ellentétes célokra irányuló tevékenysége vagy befektetése az ügylet kevesebb, mint egyharmadát teszi ki, és az ebből származó profit egy részét jótékonyági célokra fordítja.^[9]

A kereskedelmi ügyletekre vonatkozó szabályok harmadik nagy köre az ún. zakáthoz, azaz a jótékonyági elemhez kapcsolható. A zakátot a Korán 30. szúrájának 39. verse szabályozza.^[10] „Amit kamatra adtak kölcsön, hogy az emberek javaiiban kamatot fialjon, az nem kamatozik Allahnál. Ám - Allah orcájának látását áhítván, ami zakátot adtok - ők azok, akik megkétszereznek.”^[11] A jótékonyság több formában jelenik meg a kereskedelmi ügyletek során. A tervezett profiton felüli nyereség jótékony célokra történő fordítása, a késedelmesen teljesítéssel szembeni türelmesség, illetve egy különleges jótékonyági forma, melynek keretében a szerződészegő, nem teljesítő féllel szemben kiköthető az, hogy a szerződészegő esetére vállalt kártérítés összegét nem a sérelmet szenvedett félnek adja, hanem jótékony célokra fordítja.^[12]

Az iszlám vallásjogban tilos továbbá minden olyan kockázat vállalása, amely az ügyletet átláthatatlanná tette, vagy nagy eséllyel veszteségbe fordította. Ésszerű kockázat vállalható volt, de az is csak a veszteségmegosztás alapelve szerint volt alkalmazható. A kockázatvállalásnál két arab fogalom került előtérbe: a gharar és a majszir. A gharar (tiltott volta a bizonytalanság) a fölöslegesen vállalt, túl nagy kockázatot jelenti, amely által egyik, vagy akár mindkét fél meggazdagodhat, de jó okkal valószínűsíthető a veszteség bekövetkezése is. A gharar tilalma a minden ügyletre kiterjedt, a saríában kifejezetten tiltott és a szövegekben nem nevesített ügyletekre is. A szerződések tartalmának pontos meghatározása, a világos és egyértelmű szövegezés éppen azért volt nagyon fontos követelmény az iszlám vallásjogban, hogy az ügylet ne legyen érvénytelen a gharar alapján. A majszir az arab nyelvben szerencsejátékot jelent, utalva arra, hogy a saría kizárja a hazardírozás lehetőségét a gazdasági tevékenységekkel kapcsolatosan, így ez a szabály közvetve is tiltja a túlzott kockázatvállalást. A riba mellett a gharar és a majszir volt az iszlám gazdasági tevékenységekre vonatkozó legfontosabb vallásjogi tiltás.^[13]

Az iszlám vallásjog ismeri a nyereségek és veszteségek megosztásának elvét is. Egy kereskedelmi ügyletben kockázat csak úgy volt vállalható, ha a potenciális veszteségeket a két fél egymás között, a szerződésben előre meghatározott, méltányos mértékben megosztotta, a profit ugyanilyen mértékben történő megosztása mellett.^[14]

[9] UNCTAD, 2006.

[10] McAuliffe, 2006, 188.

[11] Idézet a Koránból: 30: 39.

[12] Junaidi – Rizkiya, 2011, 9-10.

[13] Jany, 2006, 369.

[14] Inalcik, 1969, 97-140.

A saría elveinek való megfelelés szempontjából a szerződéses kitételeket a halál, azaz törvényes, illetve harám, azaz tiltott minősítéssel illették.^[15] Az Allah által tétélezett szabályokhoz viszonyulás öt magatartásformában realizálódott: kötelező, ajánlott, semleges, elítélendő, tiltott. A jog világába ezek közül csak kettő, a kötelező (törvényes) és a tiltott tartozott.^[16]

A muszlim oszmán állampolgárokat tehát a saría elveinek való megfelelés sokban korlátozta a profitorientált kereskedelem gyakorlásában, az iszlám társasági jog elmaradottsága következtében pedig vállalkozásaik családi méretűek maradtak.

A nem muszlim állampolgárok jogi lehetőségeit vizsgálva megállapítható, hogy 1700 és 1926 között az oszmán kormány a lakosságot vallási hovartartozásuk alapján millet-rendszerbe osztotta és megengedte minden egyes felekezetnek, hogy megtartsa a saját jogrendszerét és bíróságait polgári jogi és kereskedelmi jogi ügyletekben is. Az európai közösségek hasonló privilégiummal rendelkeztek. Amíg a muszlimok kizárólag a saría alá tartoztak, a nem muszlimok számára megengedett volt, hogy bármilyen számukra elérhető, rendelkezésre álló jogszolgáltatás közül válasszanak.^[17]

Az 1700-as évektől már az európai jogot is alkalmazhatták, ha rendelkeztek egy speciális, megvásárolható engedéllyel, az ún. berattal. Először a külföldi vállalkozások részéről merült fel az igény, hogy áruik Közel-Keleten történő értékesítése során a költségek megtakarítása érdekében helyi, nem muszlim alattvalókat kérjenek fel, hogy azok munkájukkal (tolmács, expeditőr) segítsék az ügylet lebonyolítását. Ezek a személyek európai cégek vagy külföldi kormányok konzulátusa hivatalos védelme alá kerültek, egy előbb a nagyvezír, később a követségek által kiállított okirattal, melyet berat-nak, az ilyen védelem alatt álló, kiváltságos személyeket pedig beratlinak neveztek.^[18] Mivel a muszlim lakosságot jobban érdekelte az arab, perzsa török nyelvek tanulása, a keresztény és zsidó kisebbségek vállalkoztak erre a feladatra, nyugat-európai nyelvek megtanulásával. Sok kisebbségi család került így szoros kapcsolatba nyugati cégekkel és önkormányzatokkal. Gyakran ez a kapcsolat rendkívüli anyagi előnyökkel járt, és kiterjeszhetővé vált a beratli családtagjaira is. A kereskedelmi megállapodásokkal és privilégiumokkal bonyolult hálózatrendszer alakult ki az oszmán kormány, az európai kormányok és a beratli családok között. Az Oszmán Birodalomban a saría bíróságok az actor sequitur forum rei elvéhez hasonlóan határozták meg a bíróság illetékességét. A felperesnek az alperes illetékessége szerinti bíróságon kellett igényét érvényesítenie. A berat lehetőséget teremtett arra, hogy ha a Birodalom területén nem volt kijelölhető illetékes bíróság, akkor az alperes azt a bíróságot válassza, melyet ő megjelöl, vagyis amely számára a legmegfelelőbb volt.^[19]

[15] Ballantyne – Stovall, 2002, 44.

[16] Jany, 2006, 55.

[17] Artunç, 2014.

[18] Timberg, 2003.

[19] Kortepeter, 2004.

Amíg a 18-19. századi oszmán vállalkozás elsősorban egy kis, családi méretű, alacsony kapitalizációjú és a kereskedelmi szerződések terén finanszírozásra szoruló cég maradt, addig a nem muszlim oszmán állampolgárok kereskedelmi élete virágzott. Nagy összegeket fizettek az európai joghoz történő hozzáféréshez, mely igazi dominanciát biztosított számukra a muszlim jogot használó oszmán állampolgárokkal szemben, akik az iszlám jog erkölcsi alapelvei és cégjogi hiányosságai miatt legtöbbször a kereskedelmi szerződések megkötéséhez szükséges jogi rugalmasságot nem tudták elérni.^[20] A jogi pluralizmus az európaiak szempontjából azt jelentette, hogy választhattak az oszmán államban lévő több jogrendszer, egyrészt a saría, másrészt a milletek számára biztosított keresztény jog, illetve zsidó jog és az európai joghoz ellenérték fejében történő hozzáférés között. Ebben a környezetben a kereskedők és az ügynökök dönthettek, melyik jogrendszer passzolt leginkább a tranzakciójukhoz, vagy szerződésükhöz. A multiplitás elősegítette a gazdasági növekedést az intézményi sokszínűség és a választási lehetőségek révén. A bíróságok közötti verseny pedig az adott ügyletre legmegfelelőbb szerződési klauzula kialakítását segítette elő.^[21]

IRODALOM

- Alil, Inalcik (1969): Capital Formation in the Ottoman Empire. In: *The Journal of Economic History (The Tasks of Economic History)*. Vol. 29/1. (Elérhető: https://www.jstor.org/stable/2115500?seq=1#page_scan_tab_contents. Letöltés ideje: 2023.01.06.). DOI: <https://doi.org/10.1017/s0022050700097849>.
- Ballantyne, William – Stovall, Howard (ed.) (2002): *Arab Commercial Law: Principles and Perspectives*. American Bar Association Publishing, Chicago.
- Cihan, Artunç (2014): *Legal Pluralism, Contracts, and Trade in the Ottoman Empire*. Center for Middle Eastern Studies. (Elérhető: <https://cmes.arizona.edu/colloquium/fa14/artunc>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- Ebi, Junaidi – Putri Dini, Rizkiya (2011): *Does contract type influence the Zakat, Infaq and Shadaqah donation of Islamic Microfinance customers? Case study of Baitul Maal Wat Tamwil Beringharjo*. 8th International Conference on Islamic Economics and Finance. Yogyakarta, Indonesia.
- Goldziher Ignác (1981): *Az iszlám kultúrája*. 2. kötet. Szerk.: Simon Róbert. Gondolat, Budapest.
- Jany János (2006): *Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza*. Gondolat, Budapest.
- Kortepeter, Max (2004): Capitulations. In: *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*. The Gale Group. (Elérhető: <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/capitulations>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- McAuliffe, Jane Dammen (ed.) (2006): *Encyclopaedia of The Qur'an*. 5. kötet. Brill, Leiden.

[20] Çizakça, 2011, 36-42.

[21] Wittmann, 2008, 125-132.

- Murat, Çizakça (2011): *Islamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and the Future*. Edward Elgar Publication, Cheltenham.
DOI: <https://doi.org/10.12816/0004984>.
- Razi, Mohammad (2008): *Riba in Islam, Fiqh of Contemporary Issues*. Toronto. (Elérhető: <http://www.kantakji.com/media/3241/riba-in-islam-v0-4.pdf>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- Timberg, Thomas A. (2003): *Risk Management: Islamic Financial Policies, Islamic Banking and Its Potential Impac*. Nathan Associates, Inc, US Agency for International Development.
- UNCTAD (2006): *Islamic Finance and Structured Commodity Finance Techniques: Where The Twain Can Meet*. (Elérhető: http://www.unctad.org/en/docs/ditccom20066_en.pdf. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- Vogel, Frank (2020): *Islamic Law and Legal System of Saudi*. Brill, Leiden.
- Wittmann, Richard (2008): *Before Qadi and Grand Vizier: Intra-communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in the Plural Society of Seventeenth Century Istanbul*. UMI Publisher, London.